

تدوین و اولویت‌بندی راهبردهای مناسب مدیریت حوزه ژئوپلیتیک خزر

زهرا پیشگاهی فرد*

استاد جغرافیای سیاسی دانشگاه تهران

شهریار نصرتی

دانشجوی دکتری جغرافیای سیاسی دانشگاه آزاد واحد علوم و تحقیقات تهران

شهناز بازدار

دانشجوی دکتری جغرافیای سیاسی دانشگاه آزاد واحد علوم و تحقیقات تهران

(تاریخ دریافت: ۱۳۹۳/۰۳/۰۵ - تاریخ تصویب: ۱۳۹۴/۰۵/۲۱)

چکیده

موضوع مدیریت بهینه دریای خزر، برای گسترش منابع با هدف پایداری و بهره‌وری صلح‌آمیز و مشارکتی و نیز کاهش تنش‌های سیاسی و ایجاد امنیت پایدار با توجه به تعارضات موجود، مهم‌ترین مسئله پیش‌رو در این حوزه است. مسئله این است که با توجه به شرایط کنونی دریای خزر برای ایجاد همگرایی و تفاهم بین کشورهای ساحلی در مورد اداره اصولی دریاچه، راهبردهایی برای مدیریت دریای خزر می‌توانند مناسب باشند. بنابراین با هدف ارائه یک رویکرد تصمیم‌گیری با چندمعیار در این زمینه با بررسی ادبیات و یافته‌های پژوهش و با نظر پژوهشگران در حوزه مورد مطالعه با روش اس‌دبلیو‌آئی^۱، ۸ نقطه قوت، ۴ نقطه ضعف، ۵ فرصت و ۵ تهدید شناسایی و همچنین ۱۰ راهبرد مناسب و کاربردی ارائه شد و سرانجام این راهبردها با استفاده از روش ای‌ان‌پی^۲ و با شرایط قطعیت‌نداشتن به صورت فازی رتبه‌بندی شدند. روش این نوشتار، ترکیبی (توصیفی-تحلیلی و پیمایشی) و روش حل مسائل از نوع تصمیم‌گیری چندمعیاره است. نتیجه‌های به دست آمده از پرسش‌نامه مقایسه‌های زوجی نشان می‌دهد که راهبرد «به‌کارگیری رویکرد مدیریت سیستمی و اشتراکی منابع دریا از سوی همه دولت‌های ساحلی و تمرکز بر رهیافت چندجانبه‌گرایی به ترتیب در رتبه اول و دوم و سایر راهبردها در رتبه‌های بعدی قرار گرفتند.

کلیدواژه‌ها

اس‌دبلیو‌آئی، ای‌ان‌پی فازی، دریای خزر، راهبرد، مدیریت.

* E-mail: sorour1334@yahoo.com

1. SWOT
2. ANP

مقدمه

آرامش و امنیت دریای خزر از فردای فروپاشی اتحاد شوروی با چالش‌ها و خطرهای جدیدی روبه‌رو شد. بخشی از این وضعیت به شکل استفاده و بهره‌برداری از منابع آن باز می‌گردد (دانشیار، ۱۳۹۱: ۲). با افزایش کشورهای کرانه‌ای از دو به پنج کشور، نوع نگرش به مسائل و مدیریت دریای خزر دچار چالش‌های اساسی شد و این دریا در قالب موضوعی جدید همراه با نگرش‌های جدید مورد توجه نشست‌های کشورهای همسایه و غیرهمسایه قرار گرفت. بستن قراردادهای نفتی این جمهوری‌ها با سازمان‌ها، شرکت‌ها و قدرت‌های فرامنطقه‌ای موجب تشدید رقابت‌های ژئوپلیتیک در حوزه دریای خزر و نظام حاکم بر جغرافیای آبی این حوزه شد، بی‌توجه به این حقیقت که مسئله رژیم حقوقی دریای خزر و تعیین مرزهای آن هنوز حل نشده است (امین‌الرعا و دیگران، ۱۳۹۱: ۱). دریای خزر به‌عنوان یک آبراه مشترک میان پنج کشور ساحلی، معبری مناسب برای حمل‌ونقل دریایی و به‌دست‌آوردن درآمد از راه تجارت کالا است و در همان حال امکانات لازم را برای انجام سفرهای تفریحی و بهره‌برداری از سواحل آن برای گردشگری در اختیار کشورهای واقع در حاشیه این دریا قرار داده است (مستقیمی، ۱۳۸۴: ۱۳). این دریا در اقتصاد کشورهای ساحلی هم از نظر وجود ذخایر و منابع بیولوژیک و هم از نظر بهره‌برداری انرژی نقش بسیار مهمی دارد (احمدی‌پور و دیگران، ۱۳۸۹: ۱۱). این درحالی است که با شرایط پیش‌رو از یک‌سو حیات این دریا به‌عنوان یک اکوسیستم غنی به دلیل فعالیت‌های یک‌جانبه کشورهای ساحلی و نبود مدیریت بهینه منابع در معرض تهدید است و از سوی دیگر تعارض و هماهنگی نداشتن مسائل حقوقی و مدیریت دریای خزر با نقش‌آفرینی کشورهای فرامنطقه‌ای، امنیت کشورهای ساحلی حوزه خزر را ابعاد گوناگون به چالش کشیده است که ضمن گسترش زمینه منازعات، در صورت به‌کارنگرفتن سیاست‌ها و راهبردهای مناسب برای مدیریت و بهره‌برداری اصولی و مشارکتی در پرتوی همکاری‌های چندجانبه بر این پیچیدگی می‌افزاید و به افزایش تنش و بحران در این حوزه منجر می‌شود. در این نوشتار ضمن بررسی قابلیت‌های محیطی و منابع دریای خزر و نیز نگاهی اجمالی به وضعیت بهره‌برداری از منابع و چالش‌های مدیریتی این دریا، زوایای سیاست‌های کنونی کشورهای ساحلی در ابعاد اقتصادی، سیاسی، زیست‌محیطی و امنیتی بررسی می‌شود و با هدف مدیریت دریای خزر با رویکردی نظام‌مند، راهبردهایی تدوین می‌شود که در چشم‌انداز آینده با ایجاد زمینه‌های همگرایی و همکاری در قالب سازمان همکاری و مدیریت دریای خزر به‌عنوان زمینه‌ای برای توافق و حل منازعات ضمن ایجاد اجماع در اداره منابع دریای خزر امکان حل مسائل حقوقی نیز فراهم آید.

مباحث نظری

موقعیت جغرافیایی دریای خزر

دورترین نقطه شمالی دریای خزر در ۴۷ درجه و ۷ دقیقه عرض شمالی، آخرین نقطه جنوبی در ۳۶ و ۲۳ دقیقه عرض شمالی، آخرین نقطه باختری در ۴۶ درجه و ۴۳ دقیقه طول خاوری و آخرین نقطه خاوری در ۵۴ درجه و ۵۰ دقیقه طول خاوری واقع شده است (دهقان، ۱۳۸۴: ۲۴). دریای خزر میان دو قاره آسیا و اروپا قرار گرفته است که از جنوب به ایران، از مغرب به جمهوری آذربایجان، از شمال غربی به روسیه، از شمال شرقی به قزاقستان و از مشرق به ترکمنستان محدود می‌شود (نامی، ۱۳۸۹: ۷). وسعت دریای خزر با توجه به تغییرهای سطح آب از ۳۷۸۴۰۰ تا ۴۲۹۱۴۰ کیلومتر مربع متغیر است و عمق آن از شمال به جنوب افزایش می‌یابد (دانه‌کار، ۱۳۸۰: ۱۱۲).

ویژگی‌های طبیعی و زیستی خزر

خزر بزرگ‌ترین دریاچه جهان است. طول دریای خزر ۱۲۰۵ تا ۱۲۸۰ کیلومتر و عرض آن ۲۰۲ تا ۵۵۴ کیلومتر است (احمدی‌پور و دیگران، ۱۳۸۹: ۴). چاله دریای خزر را می‌توان به سه بخش شمالی (با عمق متوسط ۶ متر و سی هزار مایل مربع وسعت)، بخش میانی (با عمق متوسط ۱۷۵ متر و پنجاه و سه هزار مایل مربع وسعت) و بخش جنوبی (با عمق متوسط ۳۲۵ متر و حداکثر عمق ۱۰۰۰ تا ۱۰۲۵ متر و بیش از صد و پنجاه و پنج هزار مایل مربع وسعت) تقسیم کرد (احمدی‌پور و دیگران، ۱۳۸۹: ۵). دریای خزر چندین خلیج و همچنین حدود ۵۰ جزیره کوچک و بزرگ دارد که مساحت کل آن‌ها حدود ۳۵۰ کیلومتر مربع است. حدود ۱۵۰ رودخانه کوچک و بزرگ نیز به این دریا می‌ریزند که رودخانه‌های بزرگ آن عبارتند از: ولگا، امبا، اورال، سولاک، سامورا، اترک، سفیدرود، گرگان‌وارس (امیراحمدیان، ۱۳۷۵: ۲۴). منطقه خزر از نظر اقلیمی شرایط متنوعی دارد و از هرسو از شرایط ویژه‌ای برخوردار است (طواف‌زاده و موسی‌زاده، ۱۳۸۸: ۴).

منابع دریای خزر

الف) نفت و گاز

پس از فروپاشی اتحاد شوروی و ایجاد کشورهای نواستقلال در اطراف دریای خزر آمار و ارقام بسیار متفاوتی درباره میزان ذخایر نفت و گاز این دریا انتشار یافته و موجب شده است که بدون اثبات این ادعاها از سوی بعضی کشورهای مجاور دریای خزر اقدام‌های غیرمعقولی انجام شود. براساس آمار ارائه شده در سال ۲۰۰۳ ذخایر نفت و گاز دریای خزر به ترتیب ۳ و ۴ درصد ذخایر تأییدشده جهان است (مستقیمی، ۱۳۸۴: ۵۰). در جدول ۱ ذخایر شناخته شده و کشف شده نفت و گاز در مناطق چهارگانه دریای خزر ارائه شده است.

جدول ۱. ذخایر اثبات شده نفت و گاز در مناطق چهارگانه دریای خزر

نام حوضه	نفت میلیارد بشکه	گاز تریلیون فوت مکعب	جمع کل نفت خام میلیارد بشکه
دریای خزر شمالی	۱۰/۸	۱۵۶/۹	۴۵/۸
آمودریا (جیحان)	۰/۸	۲۳۰/۴	۴۰/۳
دریای خزر جنوبی	۱۷/۴	۳۶	۲۳/۹
اوستورگ شمالی	۲/۴	۲/۴	۲/۸
جمع کل	۳۱/۴	۴۲۵/۷	۱۱۲/۸

منبع: دهقان، ۱۳۸۴: ۵۷

ذخایر نفتی دریای خزر ممکن است از نظر کمی قابل مقایسه با ذخایر نفتی خلیج فارس نباشد ولی از نظر کیفی شایان توجه است و می‌تواند برای منابع انرژی در قرن ۲۱ جایگزینی مناسب باشد و همین مسئله سبب تنوع ژئوپلیتیک عرضه نفت می‌شود.

ب) شیلات و محیط زیست

دریای خزر با رودهایی که به آن وارد می‌شود و با حدود ۴۰ گونه ماهی با اهمیت اقتصادی زیاد یک استخر مهم آبی برای کشورهای ساحلی و سکونتگاه حدود ۸۵ درصد ماهیان خاویاری (تاس ماهیان) است (مقدم‌فر، ۱۳۸۹: ۱۸). حدود ۱۰۰ گونه ماهی و یک گونه پستاندار دریایی (فوک) و ۷۸۲ گونه و زیرگونه گیاه دریایی در خزر شناسایی شده است (مستقیمی، ۱۳۸۴: ۷). این دریا در عرصه موجودات زنده آبی در بین دریاهای جهان تنوع جانوری زیادی دارد (احمدی‌پور و دیگران، ۱۳۸۹: ۸). منطقه خزر از نظر بین‌المللی به دلیل شیلاتش (کیلکا، اوزون‌برون و به‌ویژه خاویار) مشهور است (دانشیار، ۱۳۹۱: ۷).

ج) گردشگری

۱. فعالیت‌های گسترده گردشگری ساحلی در منطقه خزر را می‌توان به دو گروه طبقه‌بندی کرد:
 ۱. فعالیت‌های متکی بر طبیعت: ماهیگیری، حمام آفتاب، شنا، تماشای مناظر؛
 ۲. فعالیت‌های انسان‌ساخت: خرید، تفریحات و غیره (مستقیمی، ۱۳۸۴: ۴۸).

اهمیت ژئوپلیتیک و ژئواکونومیک خزر

از نظر ژئوپلیتیکی، منطقه خزر خط پهناوری است که از قفقاز در خاور تا آسیای مرکزی در باختر کشیده شده است. دریای خزر این دو گستره سرزمینی را از هم جدا ساخته و در همان

حال، این دو را بهم مرتبط می‌سازد. به بیان دیگر می‌توان قفقاز، خزر و آسیای مرکزی را همچون منطقه ژئوپلیتیک ویژه در نظر گرفت و نام «خزر- آسیای مرکزی» را بر آن نهاد (مجتهدزاده، ۱۳۸۱: ۳۵). در واقع منطقه خزر حلقه اتصال میان پنج کشور آسیای مرکزی و سه کشور قفقاز است که از شرق به مرزهای چین و از مغرب به دریای سیاه متصل می‌شود (دانشیار، ۱۳۹۱: ۴). حوزه ژئوپلیتیک دریای خزر به‌عنوان منطقه کارکردی در نظام جهانی، از پنج واحد سیاسی یا کشور مجاور تشکیل شده است (محمدی، ۱۳۸۳: ۱۷۸). اهمیت ژئو-اکنومیک این منطقه پس از فروپاشی اتحاد شوروی مطرح شد (نامی، ۱۳۸۹: ۸۹). در دریای خزر، بزرگ‌ترین منابع عظیم نفت و گاز و ذخایر بیولوژیک وجود دارد و برای کشتیرانی نیز مناسب است (Forsythe, 1996: 43). ویژگی‌هایی مانند منابع، جمعیت، تولید فرهنگی، موقعیت جغرافیایی و مانند آن، دریای خزر را در کانون مسائل مهم جهانی و منطقه‌ای از نظر انرژی، عملیات و راهبرد نظامی، امنیت منطقه‌ای و ظرفیت‌های ارتباطی قرار داده است (دانشیار، ۱۳۹۱: ۵).

تکنیک اس‌دلیوآتی

تکنیک یا ماتریس اس‌دلیوآتی ابزاری برای شناخت تهدیدها^۱ و فرصت‌های^۲ موجود در محیط خارجی یک سیستم و بازشناسی ضعف‌ها^۳ و قوت‌های^۴ داخلی آن باهدف سنجش وضعیت و تدوین راهبرد هدایت و کنترل آن سیستم است. این روش نتیجه مستقیم مدل دانشکده تجاری هاروارد است (مرادی مسیحی، ۱۳۸۱: ۴۰). این تکنیک، ابزاری برای تحلیل وضعیت و تدوین راهبرد است و این مسائل از راه بازشناسی و طبقه‌بندی قوت‌ها و ضعف‌های درونی سیستم، بازشناسی و طبقه‌بندی فرصت‌ها و تهدیدهای موجود در محیط خارج سیستم، تکمیل ماتریس اس‌دلیوآتی و تدوین راهبردهای گوناگون برای هدایت سیستم در آینده صورت می‌گیرد (گلکار، ۱۳۸۴: ۴۹). برای ساختن ماتریس تهدیدها، فرصت‌ها، ضعف‌ها و قوت‌ها باید هشت مرحله را گذراند: تنظیم فهرستی از فرصت‌ها، تهدیدهای مهم، نقاط قوت داخلی سازمان، نقاط مهم ضعف داخلی و مقایسه نقاط قوت و فرصت‌های خارجی با هم، مقایسه نقاط ضعف با فرصت‌های موجود، مقایسه نقاط قوت داخلی با تهدیدهای خارجی و مقایسه نقاط ضعف داخلی با تهدیدهای خارجی (فردآر، ۱۳۸۰: ۳۶۶-۳۶۴).

1. Threats
2. Opportunities
3. Weaknesses
4. Strengths

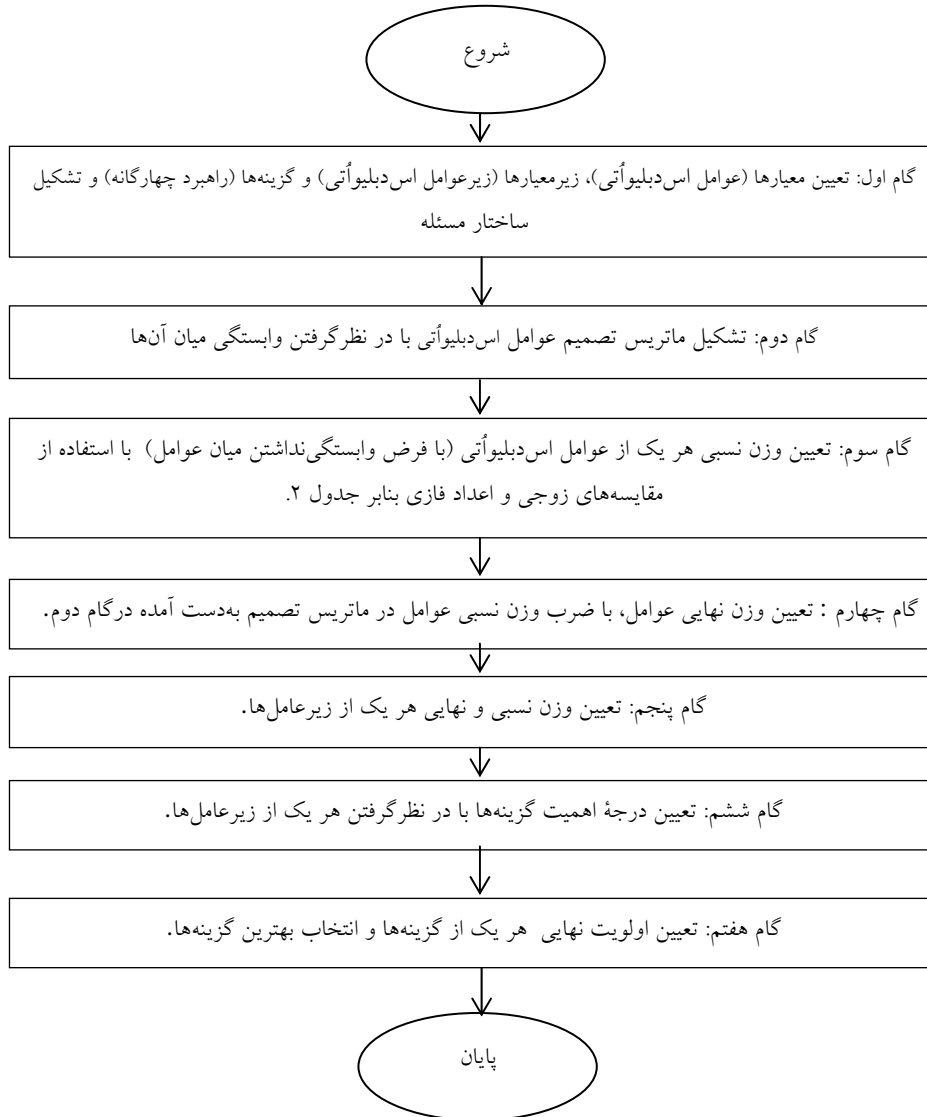
فرایند تحلیل شبکه‌ای^۱ (ای‌ان‌پی)

ای‌ان‌پی یک روش جامع چندمعیاره تصمیم‌گیری (ام‌سی‌دی‌ام)^۲ است که به شکل گسترده در حل بسیاری از مسائل تصمیم‌گیری که نیازمند در نظر گرفتن وابستگی میان عوامل باشد، مورد استفاده قرار گرفته شده است. این روش برای رفع مشکل فرایند سلسله‌مراتبی^۳ (ای‌اچ‌پی) که در آن ساختار مسئله را بدون وابستگی میان عناصر و سطوح تصمیم‌گیری بررسی می‌کرد به‌وسیله ساعتی در سال ۱۹۹۶ ارائه شد (صحت و پریزادی، ۱۳۸۸: ۱۱۰).

روش و مراحل پژوهش

این پژوهش از نظر هدف از نوع کاربردی و در چارچوب پژوهش‌های توصیفی-تحلیلی و پیمایشی و روش حل مسائل از نوع مدل‌سازی ریاضی و سلسله‌مراتبی تصمیم‌گیری چندمعیاره گروهی از نوع فازی است. جامعه آماری این نوشتار، صاحب‌نظران حوزه جغرافیای سیاسی و حقوق بین‌الملل شامل اساتید دانشگاه و کارشناسان مطالعات منطقه‌ای و آگاه از وضعیت محدوده مورد مطالعه‌اند که پژوهشگران به‌روش تصادفی نظرهای آنان را دریافت کرده‌اند. این گروه، پس از بررسی‌های فراوان و تشکیل نشست‌های مداوم، تحلیل عوامل درونی و بیرونی را به پایان رساندند و نقاط قوت، ضعف، فرصت و تهدید در مورد منطقه را مشخص و تنظیم کردند. با توجه به عوامل شناسایی شده، چند گزینه راهبردی را هم معرفی کرده‌اند. برای جمع‌آوری اطلاعات از دو روش کتابخانه‌ای و میدانی استفاده شده است. سپس با توجه به اطلاعات داده شده، از رویکرد ای‌ان‌پی در شرایط قطعیت‌نداشتن (فازی)، عوامل و اولویت راهبردها رتبه‌بندی شدند. همه مراحل گذرانده شده در روش ای‌ان‌پی فازی و اس‌دبلیو‌آتی در تعیین بهترین راهبرد برای مدیریت دریای خزر در شکل ۱ آمده است. براساس این فرآیند، هدف، ارائه یک رویکرد تصمیم‌گیری با چندمعیار فازی برای ارزیابی عوامل اس‌دبلیو‌آتی مؤثر در تدوین و انتخاب راهبردهای مناسب برای مدیریت دریای خزر با توجه به بیان مسئله نوشتار است. مراحل مورد نظر برای به‌کارگیری مدل ای‌ان‌پی در این نوشتار، بر مبنای روش پیشنهادی یوکسل و داگدویرن است (Yuksel and Dagdeviren, 2007). شایان توجه اینکه روایی این پرسش‌ها از سوی اساتید متخصص در این باره و به‌وسیله صاحب‌نظران مرتبط در این زمینه تأیید شد. برای تعیین پایایی آزمون نیز از روش ضریب آلفای کرونباخ استفاده شده است که معادل ۸۹/۲ درصد تعیین شد.

1. Analytic Network Process
2. Multi-criteria Decision Making
3. Analytic Hierarchy Process

شکل ۱. فرآیند روش ترکیبی ای‌ان‌پی فازی و اس‌دبلیو‌آئی

تجزیه و تحلیل و یافته‌های پژوهش

چالش‌ها و موانع مدیریتی دریای خزر

الف) چالش‌های زیست‌محیطی

از آنجاکه دریای خزر محصور در خشکی است، ورود آلودگی‌ها از راه ولگا و سایر رودخانه‌های اصلی و رسوبات آن‌ها سبب تغییرهای بیوشیمیایی شده است. نفت و گازوییل

معمولاً از عرض دریای خزر با کشتی به وسیلهٔ تانکرها به بندرهایی که در تولید کمبود امکانات دارند، ارسال می‌شود که هنگام ارسال سبب نشت و آلودگی می‌شود. این آلودگی سبب از بین رفتن انواع گونه‌های ماهی و سایر آبزیان شده است. عوامل آلودگی نفتی در دریای خزر گاهی به واسطهٔ حفاری نفتی، اکتشاف منابع جدید و سرریز نفت از چاه‌ها به دریاها ایجاد می‌شود (قادری دهکردی، ۱۳۹۴: ۴) و حیات اکوسیستم دریا را با خطر روبه‌رو می‌کند و گاهی منجر به نابودی برخی گونه‌های جانوری و گیاهی می‌شود (Atamuradov, 1998: 56). منابع مهم این آلودگی‌ها را می‌توان این‌گونه برشمرد: (۱) آلودگی ناشی از کشتی‌ها؛ (۲) صنایع مستقر در اطراف دریای خزر و حوضهٔ آبریز آن؛ (۳) فعالیت‌های کشاورزی؛ (۴) پالایشگاه‌های نفت و گاز مستقر در حاشیهٔ دریا؛ (۵) اکتشاف و استخراج نفت بدون رعایت اصول زیست‌محیطی لازم (احمدی‌پور و دیگران، ۱۳۸۹: ۱۱).

ب) رژیم حقوقی

یکی از مهم‌ترین مسائل رژیم حقوقی دریای خزر مسئلهٔ حاکمیتی و سرزمینی است (دهقان، ۱۳۸۴: ۱۹۴). در زمان روسیهٔ تزاری، چندین پیمان بین ایران و روسیه بسته شد که به‌نوعی با دریای خزر ارتباط داشت (حافظنیا، ۱۳۷۸: ۴۶). در قراردادهای گلستان (۱۸۱۳) و ترکمانچای (۱۸۲۸) که به دنبال جنگ‌های ایران و روس بر ایران تحمیل شد، مرزهای آبی یا محدودهٔ حاکمیتی برای دوطرف معین نشد. تنها فصل‌های پنجم و هشتم این دو قرارداد ناظر بر حقوق کشتیرانی دوطرف در دریای خزر است (امین‌الرعا و دیگران، ۱۳۹۱: ۳). در پیمان‌های ۱۹۲۱ و ۱۹۴۰ واژهٔ دریای ایران و اتحاد شوروی به‌صراحت آورده شده و بدون تقسیم و تحدید حدود مشخص و فقط مالکیت دریا به‌صورت مشاء اعلام شده است (امین‌الرعا و دیگران، ۱۳۹۱: ۴). با فروپاشی اتحاد شوروی و تأسیس کشورهای قزاقستان، ترکمنستان و جمهوری آذربایجان موضوع استفاده از دریای خزر میان کشورهای هم‌جوار این دریا مطرح شد. هریک از کشورهای نواستقلال می‌خواستند که سهم خود را از این دریا تعیین کنند (پیشگاهی‌فرد، ۱۳۸۴: ۱۰۶). هدف سیاستمداران این کشورها اثبات مالکیت خود بر بخش گسترده‌ای از منابع این دریا به‌ویژه منابع نفت و گاز بوده است (Morse and Bremmer, 2003: 10). این مسئله سبب شده است که تاکنون، دستیابی به یک رژیم حقوقی جامع در مورد دریای خزر ناممکن شود. در حقیقت از آنجایی که موضوع اختلاف کشورهای ساحلی، کنترل و تصرف یک یا چند عامل جغرافیایی در این دریا است؛ این مسئله سبب شده است که این اختلاف به‌صورت یک مناقشهٔ پایدار در سطح منطقه باقی بماند (حافظنیا، ۱۳۸۵: ۱۲۸).

ج) مسئله بهره‌برداری از منابع دریا

در مورد بهره‌برداری از منابع زنده و غیرزنده دریای خزر توافقی به‌وجود نیامده است و به‌جای رژیم حقوقی متناسب با وضعیت جغرافیایی آن، توافق‌های دو و سه‌جانبه مبنای بهره‌برداری منابع دریا است (احمدی‌پور و دیگران، ۱۳۸۹: ۱۰۷ و ۱۰۸). اولین مرحله توسعه صنعت نفت حوزه خزر به‌وسیله شرکت‌های خارجی در سال‌های اولیه قرن بیستم انجام شد (Kalyuzhnova, 2008: 69). برای بهره‌برداری منابع هیدروکربوری دریای خزر، کشورهای نواستقلال به‌دلیل نداشتن فناوری و ذخایر ارزی مناسب، باهدف سرمایه‌گذاری در راستای بهره‌برداری منابع نفت و گاز با کنسرسیوم‌های نفتی خارجی قراردادهای متعددی بسته‌اند (مستقیمی، ۱۳۸۴: ۵۳).

د) رقابت بازیگران فرامنطقه‌ای

ورود سرمایه و فناوری خارجی با هدف اکتشاف و استخراج منابع نفت و گاز خزر زمینه نفوذ اقتصادی و سیاسی فرامنطقه‌ای را به این حوزه فراهم کرد (دانشیار، ۱۳۹۱: ۶). باهدف توسعه نقش آمریکا در منطقه خزر، کنگره این کشور در مارس ۱۹۹۹ راهبرد راه ابریشم را تصویب کرد (احمدی‌پور و دیگران، ۱۳۸۹: ۵۳). راهبرد آمریکا در این منطقه، افزون بر هدف‌های اقتصادی، هدف‌های راهبردی و سیاسی را نیز در بر می‌گیرد (احمدی‌پور و دیگران، ۱۳۸۹: ۵۵). سرمایه‌گذاران کشورهای اروپایی که در طرح‌های اقتصادی منطقه و به‌ویژه در طرح‌های مربوط به نفت و گاز وارد شده‌اند بیشتر از کشورهای انگلستان، فرانسه، آلمان، هلند، نروژ و اتریش هستند. در ظاهر بیشتر کشورهای اروپایی تنها در طرح‌های اقتصادی وارد شده‌اند؛ ولی به‌دست آوردن موقعیت سیاسی و به‌کارگرفتن نفوذ در این جمهوری‌های نوپا که خواستار حمایت‌های سیاسی و اقتصادی خارجی هستند، می‌تواند بخشی از هدف‌های راهبردی کشورهای اروپایی برای حضور در این منطقه باشد (Blank, 1995: 383). این درحالی است که چین از سال ۱۹۹۲ افزون بر گسترش همکاری‌های اقتصادی و بازرگانی با جمهوری‌های منطقه، در زمینه حمل‌ونقل نیز سرمایه‌گذاری عظیمی را در این منطقه شروع کرده است (احمدی‌پور و دیگران، ۱۳۸۹: ۶۳). پس از فروپاشی اتحاد شوروی، ترکیه برای ایجاد روابط نزدیک با دولت‌های نواستقلال آسیای مرکزی و قفقاز که با بعضی آن‌ها نزدیکی قومی و زبانی داشت گام‌های چشم‌گیری برداشت (احمدی‌پور و دیگران، ۱۳۸۹: ۶۵). اقتصاد بیمار جمهوری‌های آسیای مرکزی همچنین موقعیتی ممتاز و بی‌بدیل را برای سرمایه‌گذاری‌های غربی و اسرائیلی فراهم کرد. حتی بسیاری از دانشمندان و نخبگان این کشورها را به‌سوی غرب و اسرائیل جذب کرد (دانشیار، ۱۳۹۱: ۱۶).

ه) مسیرهای انتقال انرژی

بحث انتقال انرژی منطقه خزر و مسیرهای مطرح برای انتقال این منابع از مسائل مهم این حوزه جغرافیایی است. مسیرهای بالقوه و بالفعل انتقال انرژی دریای خزر و مزیت‌هایی که انتخاب هر یک از این مسیرها می‌تواند در اختیار کشورهای واقع در این مسیر قرار دهد، سبب شده تا این موضوع به یکی از مسائل مورد رقابت طرف‌های مختلف منطقه‌ای و فرامنطقه‌ای تبدیل شود (احمدی‌پور و دیگران، ۱۳۸۹: ۶۴). موضوع ساخت لوله‌های صادراتی جدید پس از فروپاشی اتحاد شوروی و انتقال انرژی خزر برای سرمایه‌گذاران در این منطقه به یک اولویت تبدیل شده است (Sciolino, 1994: 136). به جز ایران و روسیه، بقیه کشورهای حاشیه‌ای دریای خزر امکانات لازم برای صدور نفت و گاز خود چه از راه خشکی و چه از راه دریا را ندارند (احمدی‌پور و دیگران، ۱۳۸۹: ۸۶). دشواری واقعی بر سر ساخت خطوط لوله در این منطقه این است که باید برای سازش دادن بین منافع تجاری و منافع راهبردی که معمولاً با هم در تعارض هستند راه‌حلی یافت (احمدی‌پور و دیگران، ۱۳۸۹: ۸۸). هدف ساخت این مسیرها هرچه باشد، حضور مسکو به‌عنوان سهامدار یا یکی از مالکین این خطوط و در همان حال تضمین سود روسیه از درآمدهای حمل‌ونقل آن‌ها، می‌تواند تنش‌های میان روسیه و ایالات متحده را کاهش دهد. هدف واشنگتن از ژئوپلیتیک این خطوط لوله آشکار است، پایان دادن به سلطه روسیه بر حوزه دریای خزر. پیامدهای چنین سیاستی «بازی بزرگ» دیگری در آسیای مرکزی و سوق دادن روسیه و ایران به سوی یکدیگر است (Mayer and Brysac, 1999: 283).

و) بحران امنیتی

وجود مناقشات و بحران‌های منطقه‌ای در حاشیه و اطراف دریای خزر، امنیت این دریا را نیز تحت تأثیر خود قرار داده و برخی از کشورهای ساحلی را به سوی نظامی‌کردن و دعوت از نیروهای بیگانه برای حضور در منطقه پیش برده است. برگزاری مانور روسیه در دریای خزر در سال ۲۰۰۲ با هدف مبارزه با اقدام‌های تروریستی و رویدادهای غیرمنتظره که برای مقابله با بحران چچن صورت گرفت روند نظامی‌شدن دریای خزر را تقویت کرد. ایالات متحده نیز با انتقال پایگاه نظامی‌اش از اینچر کمپ ترکیه به جزیره آبشوران در جمهوری آذربایجان و همچنین از راه برگزاری رزمایش‌های دوره‌ای مشترک با دولت‌های منطقه در نظر دارد تا منطقه خزر را از نظر نظامی در کنترل خود درآورد (شفاعی، ۱۳۸۰: ۵۰). آذری‌ها و ترکمن‌ها می‌خواهند که ناتو در تدابیر امنیتی منطقه حضور داشته باشد. سیاست ناتوگرایی ترکیه - باکو پس از ۱۱ سپتامبر افزایش یافته است (احمدی‌پور و دیگران، ۱۳۸۹: ۵۹). چنانچه کشورهای ساحلی خزر نتوانند به ترتیبات امنیتی و انتظامی مربوط به تضمین صلح و ثبات متناسب با مقتضیات این

دریا دست یابند مشکلات کنونی تا آینده‌ای قابل پیش‌بینی تداوم خواهد داشت (ربیعی و نورمحمدی، ۱۳۹۱: ۷).

در این نوشتار از روش ای‌ان‌پی فازی در تعیین بهترین راهبرد اس‌دبلیو‌آتی برای مدیریت دریای خزر استفاده شده است و چون شرایط محیطی به صورت قطعی نیست، از اعداد فازی مثلثی در حل مسئله استفاده شده است. سوپر ماتریس عمومی برای مدل اس‌دبلیو‌آتی استفاده شده در این مطالعه به این صورت است:

$$W = \begin{matrix} \text{Goal} & \begin{bmatrix} 0 & 0 & 0 & 0 \\ \bar{w}_1 & \bar{w}_2 & 0 & 0 \\ 0 & \bar{w}_3 & 0 & 0 \\ 0 & 0 & \bar{w}_4 & 1 \end{bmatrix} \\ \text{SWOT factors} & \\ \text{SWOT sub-factors} & \\ \text{alternatives} & \end{matrix}$$

منبع: نگارندگان

اعداد فازی مثلثی به کار گرفته شده در جدول ۲ ارائه شده است. مراحل تحلیل داده‌ها به صورت گام‌های زیر است.

جدول ۲. تعریف اعداد فازی

ارزش	وضعیت مقایسه	فاصله اعداد فازی
۱	ترجیحاً یکسان	(۱، ۱، ۱)
۲	ترجیحاً یکسان تا بهتر	(۱، ۱/۵، ۱/۱، ۵)
۳	کمی بهتر	(۱، ۲، ۲)
۴	کمی بهتر تا بهتر	(۳، ۳/۵، ۴)
۵	بهتر	(۳، ۴، ۴/۵)
۶	بهتر تا خیلی بهتر	(۳، ۴/۵، ۵)
۷	خیلی بهتر	(۵، ۴/۵، ۶)
۸	خیلی بهتر تا کاملاً بهتر	(۵، ۶، ۷)
۹	کاملاً بهتر	(۵، ۷، ۹)

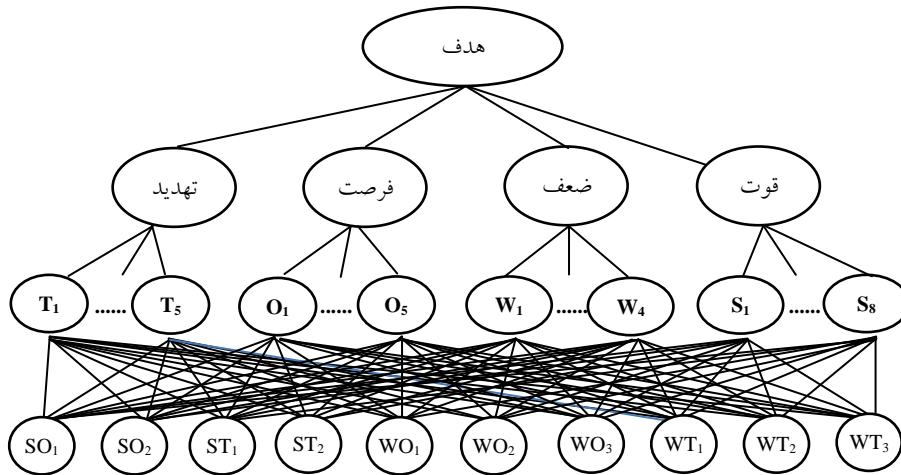
منبع: Delen and Others, 2012: 19

گام اول: ابتدا تیم پژوهش پس از بررسی‌های فراوان تحلیل عوامل درونی و بیرونی، عوامل مهم راهبردی را در ماتریسی خلاصه کرده است. این ماتریس و راهبردهای توسعه داده شده جدول ۳ و نمودار درخت سلسله‌مراتبی آن به صورت شکل ۲ خواهد بود.

جدول ۳. ماتریس اس‌دبلیو‌آئی

نقاط ضعف	نقاط قوت	
<p>۱. نبود راهبردهای تدوین‌شده برای مدیریت اشتراکی منابع دریا.</p> <p>۲. ضعف تکنولوژیکی کشورهای ساحلی برای اکتشاف و بهره‌برداری بهینه منابع.</p> <p>۳. تفاوت میان شک‌های سواحل ایران و سایر کشورهای ساحلی.</p> <p>۴. توسعه‌نیافتن زیرساخت‌های حمل‌ونقل و همکاری‌های اقتصادی در حوزه خزر.</p>	<p>۱. وضعیت جغرافیایی و طبیعی مناسب دریای خزر.</p> <p>۲. اهمیت ژئوپلیتیکی و ژئواکونومیکی حوزه خزر.</p> <p>۳. وجود ذخایر عظیم انرژی، هیدروکربوری و بیولوژیک.</p> <p>۴. تنوع اقلیمی و چشم‌اندازهای طبیعی در شمال و جنوب دریا و قابلیت‌های اکوتوریستی.</p> <p>۵. موقعیت راهبردی در منطقه اوراسیا.</p> <p>۶. وجود انواع منابع آبی و قابلیت فعالیت‌های شیلاتی گسترده.</p> <p>۷. وسعت دریا و وجود بنادر مناسب برای کشتیرانی و دریانوردی.</p> <p>۸. اتصال فیزیکی دریای خزر به دو حوزه مهم آسیای مرکزی در شرق و قفقاز در غرب.</p>	
راهبرد دلبلیو	راهبرد اس‌ا	فرصت‌ها
<p>۱. همکاری در توسعه زیرساخت‌های حمل و نقل دریایی و ریلی.</p> <p>۲. سرمایه‌گذاری مشترک برای انواع بهره‌برداری از منابع کف و زیر کف.</p> <p>برنامه‌ریزی توسعه فرهنگی-اجتماعی و اقتصادی مشارکت محور.</p>	<p>۱. آموزش و مدیریت منابع انسانی کشورهای ساحلی تحت سازمان مدیریت دریای خزر.</p> <p>۲. سیاست‌گذاری مشترک در توسعه گردشگری و مدیریت و حمل‌ونقل انرژی.</p>	<p>۱. برخورداری کشورهای ساحلی از نیروی انسانی مستعد.</p> <p>۲. نزدیکی به اروپا و بازار بزرگ مصرف انرژی.</p> <p>۳. امکان دسترسی آسان به آب‌های آزاد از راه مسیر ایران.</p> <p>۴. امکان تعامل‌های فرهنگی و اقتصادی با توجه به ریشه‌های تاریخی مشترک کشورهای حوزه.</p> <p>۵. به رسمیت شناختن حقوق کشورهای نواستقلال از سوی ایران.</p>
راهبرد دبلیوتی	راهبرد اس‌تی	تهدیدها
<p>۱. غیرنظامی‌کردن دریا و حفظ صلح‌آمیز آن.</p> <p>۲. تمرکز بر رهیافت چند جانبه-گرایی.</p> <p>۳. تدوین قوانین مشترک پایداری منابع و محیط زیست.</p>	<p>۱. به‌کارگیری رویکرد مدیریت سیستمی و اشتراکی منابع دریا از سوی همه دولت‌های ساحلی.</p> <p>۲. اعتمادسازی متقابل دولت‌های ساحلی و اعتقاد به امنیت جمعی بوم محور.</p>	<p>۱. توافق‌نداشتن بر سر رژیم حقوق و بهره‌برداری از دریا.</p> <p>۲. حضور و رقابت کشورهای فرامنطقه‌ای.</p> <p>۳. بهره‌برداری یک‌جانبه و غیرقانونی برخی کشورهای ساحلی از منابع کف و زیر کف.</p> <p>۴. بروز بحران زیست‌محیطی و هماهنگ نبودن در مدیریت و حفاظت محیط‌زیست دریا.</p> <p>۵. گسترش ناتو و نظامی‌گری و خطر بحران امنیتی در حوزه خزر.</p>

منبع: نگارندگان

شکل ۲. نمودار درختی سلسله‌مراتبی پژوهش

منبع: نگارندگان

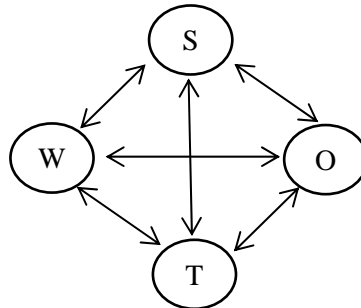
گام دوم و سوم: پس از تبدیل کردن مسئله به ساختار سلسله‌مراتبی و شناسایی عوامل و زیرعوامل با فرض اینکه هیچ وابستگی بین عوامل اس‌دبلیو‌ا‌تی وجود ندارد مقایسه زوجی عوامل اس‌دبلیو‌ا‌تی با استفاده از اعداد فازی مثلثی بین ۱۰ خبره صورت گرفت و محاسبات با نرم‌افزار اکسل به شکل جدول ۴ انجام شد. برای یکپارچه‌سازی خبرگان نیز از روش میانگین هندسی استفاده شد.

جدول ۴. مقایسات زوجی از عوامل اس‌دبلیو‌ا‌تی با فرض وابستگی نداشتن

عوامل SWOT	S	W	O	T	درجه اهمیت از عوامل (W _i) SWOT		
					حد بالا	حد وسط	حد پایین
S	(۱،۱،۱)	(۱،۱/۶۲،۲)	(۱،۱/۷۳،۲)	(۱،۱/۷۳،۲)	۰/۳۱۴	۰/۳۵۵	۰/۳۲۳
W	(۰/۵،۰/۶۲،۱)	(۱،۱،۱)	(۱،۱/۶۲،۲)	(۱،۱/۸۶،۲)	۰/۲۶۴	۰/۲۷۹	۰/۲۷۲
O	(۰/۰،۵/۱،۵۷۷)	(۰/۵،۰/۶۲،۱)	(۱،۱،۱)	(۱،۱/۵،۱/۵)	۰/۲۲۲	۰/۲۰۵	۰/۲۱۳
T	(۰/۵، ۰/۰،۱/۵۷۷)	(۰/۰،۵/۵۳۷،۱)	(۰/۶۶، ۰/۶۶،۱)	(۱،۱،۱)	۰/۲	۰/۱۶۱	۰/۱۹۲

منبع: نگارندگان

در ادامه، وابستگی‌های متقابل میان عوامل اصلی از راه بررسی تأثیر هر عامل بر روی عامل دیگر با استفاده از ماتریس‌های مقایسه‌های زوجی تعیین می‌شود. وابستگی‌های متقابل میان عوامل اصلی به وسیله خبرگان، در شکل ۳ نشان داده شده است

شکل ۳. وابستگی‌های متقابل میان عوامل اس‌دلیوآتی

منبع: نگارندگان

حال بر مبنای این وابستگی‌های درونی ماتریس مقایسه‌های زوجی تشکیل می‌شود. بر مبنای این جدول‌ها ماتریس وابستگی درونی گروه‌های اس‌دلیوآتی (W_2) به صورت جدول ۵ به دست می‌آید:

جدول ۵. ماتریس وابستگی درونی عوامل اس‌دلیوآتی

	L	M	U	L	M	U	L	M	U	L	M	U
$W_2 =$	۰/۰۰۰	۰/۰۰۰	۰/۰۰۰	۰/۶۰۹	۰/۶۲۵	۰/۵۴۷	۰/۶۸۹	۰/۶۳۶	۰/۵۰۰	۰/۵۹۱	۰/۶۱۳	۰/۶۳۶
	۰/۰۹۰	۰/۱۳۰	۰/۰۷۹	۰/۰۰۰	۰/۰۰۰	۰/۰۰۰	۰/۱۹۴	۰/۲۴۶	۰/۳۱۵	۰/۱۷۰	۰/۱۷۱	۰/۱۹۴
	۰/۵۶۹	۰/۵۷۵	۰/۵۷۳	۰/۲۸۳	۰/۲۷۲	۰/۳۳۱	۰/۰۰۰	۰/۰۰۰	۰/۰۰۰	۰/۲۳۹	۰/۲۱۷	۰/۱۷۰
	۰/۳۴۱	۰/۳۲۳	۰/۳۴۷	۰/۱۰۸	۰/۱۰۳	۰/۱۲۲	۰/۱۱۷	۰/۱۱۷	۰/۱۸۴	۰/۰۰۰	۰/۰۰۰	۰/۰۰۰

منبع: نگارندگان

گام چهارم: در این مرحله اولویت گروه‌های با در نظر گرفتن وابستگی‌های درونی بینشان محاسبه می‌شود (از راه ضرب کردن W_1 در W_2).

		L	M	U	وزن نهایی
$W_{\text{factors}} = W_2 \times W_1 =$	S	۰/۴۳۲	۰/۴۰۴	۰/۳۷۷	۰/۴۰۴
	W	۰/۱۰۵	۰/۱۱۴	۰/۱۳۰	۰/۱۱۷
	O	۰/۳۰۱	۰/۳۱۵	۰/۳۰۸	۰/۳۰۸
	T	۰/۱۶۱	۰/۱۶۷	۰/۱۸۵	۰/۱۷۱

گام پنجم: در این مرحله، وزن زیرعامل‌های اس‌دبلیوآتی (W_3) با توجه به مقایسه‌های زوجی با اولویت‌بندی محاسبه می‌شود و سپس اولویت‌های نهایی (کلی) عوامل اس‌دبلیوآتی با ضرب‌کردن اولویت‌های وابستگی داخلی فازی فاکتورهای اس‌دبلیوآتی که در گام قبلی به دست آمده است، اولویت‌های فازی محلی زیر عوامل اس‌دبلیوآتی محاسبه شد که جدول ۶ این نتیجه‌ها را نشان می‌دهد.

جدول ۶. اولویت کلی فازی زیر عوامل SWOT

عوامل SWOT	وزن نسبی فازی زیر عوامل SWOT	نماد زیر عوامل	وزن کلی زیر عوامل SWOT	
قوت	(۰/۴۳۲، ۰/۴۰۴، ۰/۳۷۷)	(۰/۰۸۸، ۰/۰۹۱، ۰/۰۹۴)	S_1	(۰/۰۳۸، ۰/۰۳۷، ۰/۰۳۶)
		(۰/۱۴۰، ۰/۱۴۹، ۰/۱۵۴)	S_2	(۰/۰۰۶، ۰/۰۰۶، ۰/۰۰۵۸)
		(۰/۲۶۱، ۰/۳۰۱، ۰/۲۷۲)	S_3	(۰/۱۱۵، ۰/۱۲۲، ۰/۱۰۳)
		(۰/۰۷۸، ۰/۰۶۴، ۰/۰۷۱)	S_4	(۰/۰۳۴، ۰/۰۲۶، ۰/۰۲۷)
		(۰/۱۳۱، ۰/۱۲۳، ۰/۱۳۵)	S_5	(۰/۰۵۶، ۰/۰۴۹، ۰/۰۵۱)
		(۰/۰۹۹، ۰/۰۷۹، ۰/۰۸۲)	S_6	(۰/۰۴۳، ۰/۰۳۲، ۰/۰۳۱)
		(۰/۰۸۹، ۰/۰۸۹، ۰/۰۹۲)	S_7	(۰/۰۳۸، ۰/۰۳۶، ۰/۰۳۵)
		(۰/۱۰۸، ۰/۱۰۳، ۰/۱۰۰)	S_8	(۰/۰۴۷، ۰/۰۴۱، ۰/۰۳۸)
ضعف	(۱۰۵، ۰/۱۱۴، ۰/۰۱۳)	(۰/۳۴۵، ۰/۴۰۳، ۰/۳۷۱)	W_1	(۰/۰۳۶، ۰/۰۴۶، ۰/۰۴۸)
		(۰/۳۵۴، ۰/۳۳۳، ۰/۳۳۵)	W_2	(۰/۰۳۷، ۰/۰۳۸، ۰/۰۴۴)
		(۰/۱۱۵، ۰/۱۰۱، ۰/۱۱۲)	W_3	(۰/۰۱۲، ۰/۰۱۲، ۰/۰۱۵)
		(۰/۱۸۵، ۰/۱۶۲، ۰/۱۸۳)	W_4	(۰/۰۰۲، ۰/۰۱۹، ۰/۰۲۴)
فرصت	(۰/۳۰۱، ۰/۳۱۵، ۰/۳۰۸)	(۰/۱۰۰، ۰/۰۸۳، ۰/۰۹۹)	O_1	(۰/۰۰۳، ۰/۰۲۶، ۰/۰۰۳)
		(۰/۵۱۹، ۰/۵۰۴، ۰/۴۸۳)	O_2	(۰/۱۵۶، ۰/۱۵۹، ۰/۱۴۹)
		(۰/۱۴۷، ۰/۱۸۶، ۰/۱۶۵)	O_3	(۰/۰۴۴، ۰/۰۵۸، ۰/۰۵۱)
		(۰/۱۲۵، ۰/۱۳۷، ۰/۱۴۴)	O_4	(۰/۰۳۸، ۰/۰۴۳، ۰/۰۴۴)
		(۰/۱۰۹، ۰/۰۹۰، ۰/۱۰۹)	O_5	(۰/۰۳۳، ۰/۰۲۸، ۰/۰۳۴)
تهدید	(۰/۱۶۱، ۰/۱۶۷، ۰/۱۸۵)	(۰/۵۲۱، ۰/۵۳۵، ۰/۵۲۸)	T_1	(۰/۰۸۴، ۰/۰۸۹، ۰/۰۹۷)
		(۰/۰۸۲، ۰/۰۹۱، ۰/۰۸۹)	T_2	(۰/۱۳، ۰/۰۱۵، ۰/۰۱۶)
		(۰/۱۲۳، ۰/۱۲۲، ۰/۱۳۱)	T_3	(۰/۰۰۲، ۰/۰۰۲، ۰/۰۰۲۴)
		(۰/۰۶۲، ۰/۰۵۵، ۰/۰۵۷)	T_4	(۰/۰۰۱، ۰/۰۰۹، ۰/۰۱۱)
		(۰/۲۱۲، ۰/۱۹۸، ۰/۱۹۵)	T_5	(۰/۰۳۴، ۰/۰۳۳، ۰/۰۳۶)

منبع: نگارندگان

گام ششم: در این مرحله درجه اهمیت راهبردها با پاسخ هر زیرعامل فازی اس دلبیوآتی در مقابل بقیه زیر عوامل، محاسبه می شود که در آن اولویت های کلی فازی راهبردها با در نظر گرفتن روابط داخلی عوامل اس دلبیوآتی به این شرح است:

$$W \text{ Alternatives} = \begin{pmatrix} 0/0363 & 0/122 & 0/267 \\ 0/0121 & 0/029 & 0/0171 \\ 0/0789 & 0/216 & 0/459 \\ 0/0302 & 0/074 & 0/177 \\ 0/0214 & 0/056 & 0/141 \\ 0/0444 & 0/096 & 0/252 \\ 0/0097 & 0/023 & 0/058 \\ 0/0137 & 0/033 & 0/076 \\ 0/0741 & 0/203 & 0/0429 \\ 0/0578 & 0/146 & 0/316 \end{pmatrix}$$

گام هفتم: در پایان اولویت های فازی کلی، از گزینه ها از راه روش اپریکویچ به اعداد غیرفازی تبدیل می شود.

$$\text{Alternatives} = \begin{pmatrix} SO_1 & 0/1321 & (4) \\ SO_2 & 0/0334 & (9) \\ ST_1 & 0/2339 & (1) \\ ST_2 & 0/0839 & (6) \\ WO_1 & 0/0643 & (7) \\ WO_2 & 0/1135 & (5) \\ WO_3 & 0/0267 & (10) \\ WT_1 & 0/0367 & (8) \\ WT_2 & 0/2193 & (2) \\ WT_3 & 0/1596 & (3) \end{pmatrix}$$

نتیجه

با توجه به اهمیت راهبردی دریای خزر برای کشورهای ساحلی، چگونگی مدیریت آن، همواره یکی از مسائل مطرح و قابل بررسی است. در این مورد، با توجه به اهمیت و حساسیت موضوع با بهره‌گیری از نتیجه پژوهش انجام شده، ده راهبرد عملی و مناسب برای مدیریت دریای خزر پیشنهاد و اولویت‌بندی شد. از آنجایی که نگرش نظام‌مند و مشارکتی به یک مجموعه برای مدیریت جمعی و اصولی، پایه و اساس هر نوع مدیریتی است با نظر خبرگان و با وزندهی و تعیین اهمیت راهبردهای تدوین شده، راهبرد ST_1 (به‌کارگیری رویکرد مدیریت سیستمی و اشتراکی منابع دریا از سوی همه دولت‌های ساحلی) در اولویت اول قرار گرفت و نیز با توجه به تأثیر رهیافت چندجانبه‌گرایی در مورد حل مناقشات، با نظر متخصصین جامعه آماری پژوهش، راهبرد WT_2 (تمرکز بر رهیافت چندجانبه‌گرایی) در اولویت دوم و برای حفظ منابع و محیط‌زیست دریا راهبرد WT_3 (تدوین قوانین مشترک پایداری منابع و محیط‌زیست) در اولویت سوم و راهبردهای دیگر نیز بنابر یافته‌های پژوهش در اولویت‌های بعدی به صورت SO_1 ، WO_2 ، ST_2 ، WO_1 ، WT_1 ، SO_2 و WO_3 قرار گرفتند. بنابراین راهبردهای ارائه‌شده، در صورت به‌کارگیری سیاست‌های هماهنگ، با هدف تأمین منافع همه کشورهای ساحلی خزر به‌عنوان زمینه‌ای برای ایجاد همگرایی بیشتر و رفع موانع پیش‌رو پیشنهاد می‌شود.

منابع

الف) فارسی

۱. احمدی‌پور، زهرا و احسان لشکری تفرشی و قاسم قنبری (۱۳۸۹)، ژئوپلیتیک دریای خزر، تهران: سازمان جغرافیایی نیروهای مسلح.
۲. امیراحمدیان، بهرام (۱۳۷۵)، «جغرافیای دریای خزر»، مطالعات آسیای مرکزی و قفقاز، دوره ۲، شماره ۱۴، صص. ۱۷-۳۴.
۳. امین‌الرعا، یاسر و طهمورث حیدری و مریم امید آوج و روح‌اله نیکزاد (۱۳۹۱)، «تیین تعارضات ژئوپلیتیکی - حقوقی در حوزه دریای خزر»، مجموعه مقالات پنجمین کنگره انجمن ژئوپلیتیک ایران، ۳ و ۴ خرداد، صص. ۲۴۴-۲۲۴.
۴. پیشگاهی‌فرد، زهرا (۱۳۸۴)، مقدمه‌ای بر جغرافیای سیاسی دریاها با تأکید بر آبهای ایران، تهران: انتشارات دانشگاه تهران.
۵. حافظ‌نیا، محمدرضا (۱۳۷۸)، «تفاوت‌ها و تعارض‌ها در حوزه ژئوپلیتیک دریای خزر»، مطالعات آسیای مرکزی و قفقاز، دوره ۵، شماره ۲۷، صص. ۴۳-۵۸.

۶. حافظ‌نیا، محمدرضا (۱۳۸۵)، **اصول و مفاهیم ژئوپلیتیک**، مشهد: انتشارات پاپلی.
۷. دانشیار، سید مهدی (۱۳۹۱)، «تحولات جدید جغرافیای سیاسی دریاچه کاسپین»، **مجموعه مقالات پنجمین کنگره انجمن ژئوپلیتیک ایران**، ۳ و ۴ خرداد، صص. ۱۶-۲.
۸. دانه‌کار، افشین (۱۳۸۰)، «محیط زیست دریای خزر»، **مطالعات آسیای مرکزی و قفقاز**، دوره ۷، شماره ۳۵، صص. ۱۱۱-۱۳۸.
۹. دهقان، فتح‌اله (۱۳۸۴)، **دریای خزر و امنیت ملی**، تهران: مؤسسه فرهنگی هنری بشیر علم و ادب.
۱۰. ربیعی، حسین و مهتاب نورمحمدی (۱۳۹۱)، «چندجانبه‌گرایی، راهی برای چیرگی بر دشواری‌های حل و فصل مسائل مرزی دریای خزر»، **مجموعه مقالات پنجمین کنگره انجمن ژئوپلیتیک ایران**، ۳ و ۴ خرداد، صص. ۶۶۸-۶۴۸.
۱۱. شفافی، غلامرضا (۱۳۸۰)، «ذخایر انرژی خزر؛ تکیه‌گاه امنیت، ابزار توسعه»، **مطالعات آسیای مرکزی و قفقاز**، دوره ۷، شماره ۳۵، صص. ۱۱۰-۴۰.
۱۲. صحت، سعید و عیسی پرزادی (۱۳۸۸)، «به‌کارگیری تکنیک فرآیند تحلیل شبکه‌ای در تحلیل نقاط قوت و ضعف و فرصت و تهدید (مطالعه موردی: شرکت سهامی بیمه ایران)»، **مدیریت صنعتی**، دوره ۱، شماره ۲، صص. ۱۱۰-۱.
۱۳. طواف‌زاده، نسیم و منصوره موسی‌زاده (۱۳۸۸)، «مدیریت دریای خزر و آموزش به حاشیه‌نشینان براساس کنوانسیون چهارچوبی دریای خزر (تهران)»، **مجموعه مقالات یازدهمین همایش صنایع دریایی**، جزیره کیش، صص. ۶-۱.
۱۴. قادری دهکردی، مهرداد (۱۳۹۴)، «آلودگی نفتی دریای خزر و اثرات سوء زیست‌محیطی آن»، **چهارمین همایش پژوهش‌های نوین در علوم و فناوری**، به‌صورت الکترونیکی، شرکت علم محوران آسمان، <http://www.civilica.com/Paper-EMAA04-EMAA04-023.html>، (تاریخ دسترسی: ۱۳۹۵/۹/۲۷).
۱۵. فرد آر، دیوید (۱۳۸۰)، **مدیریت استراتژیک**، ترجمه علی پارسائیان و سید محمد اعرابی، چاپ دوم، تهران: دفتر پژوهش‌های فرهنگی.
۱۶. گلکار، کورش (۱۳۸۴)، «مناسب‌سازی تکنیک تحلیلی سوات (SWOT) برای کاربرد در طراحی شهری»، **صفه**، سال ۱۵، شماره ۱۴، صص. ۶۵-۴۴.
۱۷. مجتهدزاده، پیروز (۱۳۸۱)، «در خزر چه می‌گذرد و چه باید کرد»، **اطلاعات سیاسی - اقتصادی**، شماره‌های ۱۸۶-۱۸۵، صص. ۴۷-۲۸.

۱۸. محمدی، حمیدرضا (۱۳۸۳)، «چالش‌های ژئوپلیتیکی ایران در محیط پیرامونی دریای خزر»، *مجموعه مقالات نخستین کنگره انجمن ژئوپلیتیک ایران*، صص. ۱۹۴-۱۸۳.
۱۹. مرادی مسیحی، وراز (۱۳۸۱)، *برنامه‌ریزی استراتژیک در کلان شهرها*، تهران: انتشارات پردازش و برنامه‌ریزی شهری.
۲۰. مستقیمی، بهرام (۱۳۸۴)، *حفظ محیط زیست دریای خزر، راهکارهای دیپلماتیک*، تهران: دفتر مطالعات سیاسی و بین‌المللی وزارت امور خارجه.
۲۱. مقدم‌فر، گلناز (۱۳۸۹)، «دریاچه‌ای به وسعت یک دریا؛ اهمیت ژئوپلیتیک و ژئواستراتژیک دریای خزر»، *رسالت*، سال ۲۵، شماره ۷۰۴۱، صص. ۱۸، <http://www.resalat-news.com/Uploads/Pdf/704119.pdf> (تاریخ دسترسی: ۹۵/۹/۲۷).
۲۲. نامی، محمدحسن (۱۳۸۹)، *جایگاه دریای خزر در استراتژی‌های جهانی با تأکید بر قرن ۲۱*، تهران: زیتون سبز.

ب) انگلیسی

1. Atamuradov, Kh.I. (1998), **Caspian Ecological Program National Report**, Ashgabat: Ministry of the Use of Natural Resources and the Environmental Protection of Turkmenistan.
2. Blank, Stephen (1995), "Energy Economic and Security in Central Asia: Russia and its Rivals", **Central Asia Survey**, Vol. 14, No. 3, pp. 373-406.
3. Delen, Dursun and Others (2012), "Development of a Fuzzy ANP based SWOT analysis for the Airline Industry in Turkey", **Expert Systems with Applications**, No. 39, pp. 14-24, Available at: <http://www.irantahgig.ir/wp-content/uploads/40095.pdf>, (Accessed on: 17/12/2016).
4. Forsythe, Roesmarie (1996), **The Politics of Oil in the Caucasus and Central Asia**, London: The International Institute for Strategic Studies.
5. Kalyuzhnova, Yelena (2008), **Economics of the Caspian Oil and Gas Wealth**, United Kingdom: Palgrave Macmillan.
6. Mayer, Karl E. and Shareen Blair Brysac (1999), **Tournament of Shadows: the Great Game and Ran for Empire in Central Asia**, Washington: Corneial and Micheal Bessie.
7. Morse, Edward and Ian Bremmer (2003), "The disappearing Caspian", **Eurasianet**, Available at: <http://www.eurasianet.org/departments/business/articles/eav011003.shtml>, (Accessed on: 17/12/2016).

8. Sciolino, Elaine (1994), **Political Geography**, England: Longman, Scientific and Technical.
9. Yuksel, I. and M. Dagdeviren (2007), "Using the Analytic Network Process (ANP) in a SWOT Analysis – A Case Study for a Textile Firm", **Information Sciences**, Vol. 177, No. 16, pp. 3364–3382.